

UDK 37.01:62-68
37.01:504

Izvorni znanstveni rad.
Primljeno: 17. 1. 2009.
Prihvaćeno: 23. 2. 2009.

ENERGIJA I ODGOVORNOST - MODEL OBRAZOVANJA ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO I OBNOVLJIVI IZVORI ENERGIJE

Iza Kavedžija

Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb
e-mail: ikavedzi@ffzg.hr

Sažetak

Ovaj članak je zamišljen kao prilog raspravi o pojedinim aspektima obrazovanja za okoliš, s posebnim naglaskom na edukaciju o pitanjima energetske učinkovitosti i očuvanja kao teme od iznimne važnosti u suvremenom društvu. Ranije su studije pokazale da je obrazovanje i informiranje javnosti o ovim pitanjima jedan od ključnih preduvjeta za šire korištenje obnovljivih izvora energije u Hrvatskoj. Ideja o važnosti obrazovanja o obnovljivim izvorima energije utemeljena je na pretpostavci o odgovornosti pojedinca, koja također čini temelj modela obrazovanja za demokratsko građanstvo. Suvremeni radovi kako o obrazovanju za okoliš, tako i obrazovanju za demokratsko građanstvo ukazuju na izvjesnu zajedničku tendenciju prema osposobljavanju za participaciju i odlučivanje, u odnosu na ranije oblike edukacije usmjerene na samo informiranje. Zaključno, razmatra se okvir obrazovanja za građanstvo Marthe Nussbaum kao primjer neokolicine načela koja bi mogla biti od važnosti pri oblikovanju programa edukacije o energetske pitanjima.

Ključne riječi: *energetska učinkovitost, obnovljivi izvori energije, obrazovanje o okolišu, obrazovanje za demokratsko građanstvo*

UVOD¹

Energetska učinkovitost i očuvanje energije teme su od iznimne važnosti u suvremenom društvu. Dosadašnje su studije pokazale da je obrazovanje i informiranje javnosti o ovim pitanjima jedan od ključnih preduvjeta za šire korištenje obnovljivih izvora energije u Hrvatskoj (Domac i sur., 2004). Budući da je potrebno razraditi model školskog obrazovanja o toj temi, cilj ovog članka je razmotriti prikladnost modela obrazovanja za demokratsko građanstvo za prenošenje znanja o energetske učinkovitosti i obnovljivim izvori-

¹ Ovaj rad je napisan u okviru projekta „Sociokulturni aspekti odnosa javnosti prema obnovljivim izvorima energije“ Ministarstva znanosti, prosvjete i športa.

ma energije. Edukacija o energiji i model obrazovanja za demokratsko građanstvo, dijele ideju o odgovornosti pojedinaca. Individualna odgovornost građana vezana za energetske učinkovitost ne mora biti ograničena samo na postupke pojedinaca samih, već se idealno proteže i na odluke i postupke u široj društvenoj domeni. Štoviše, omdnevna društveni znanstvenici naglašavaju važnost razumijevanja društveno-političkog konteksta za donošenje odluka i participaciju građana po pitanju energije. Primjerice, Hornborg upozorava da situacija u kojoj se nalazimo na zalasku 'ere fosilnih goriva' ne predstavlja samo tehnički i praktični problem, već zahtijeva i promišljanje iz perspektive kulturne analize i analize odnosa moći te podsjeća da su svi tehnološki sustavi dio kulturno-političkih mreža značenja koje za aktere i korisnike često ostaju nevidljivima (Hornborg, 2008:4). Iako je nerealno očekivati da će edukacija o energiji moći razotkriti kontekst i mreže značenja kojih je i sama dijelom, čini se nužnim da se nastojanja usmjere na razvijanje sposobnosti za samostalno promišljanje društveno-političkoga konteksta i participaciju te stvaranje stavova po pitanjima energije i energetske učinkovitosti.

Pišući o održivom razvoju i situaciji u Hrvatskoj, Vladimir Lay (2001) naglašava potrebu sustavnog odgoja i obrazovanja za održivi razvitak te u okviru njega i nužnost iniciranja i širenja znanja o općim karakteristikama svake od održivo strukturiranih djelatnosti te primijenjenih znanja neophodnih za inicijaciju njihova prakticiranja. Smatra da su dosad edukativne djelatnosti vezane za održivi razvoj u Hrvatskoj uglavnom inicirale udruge građana, što možemo shvatiti kao kritiku postojećih institucionalnih okvira. U istom članku autor ističe i važnost šireg društvenog okvira za promjene potrebne za približavanje 'održivom razvoju', posebice misleći na kulturalnu i političku promociju vrijednosti i ciljeva vezanih za održivi razvoj. Važno je primijetiti kako su te dvije komponente ne samo podjednako važne, već i povezane. Naime, stvaranje društvene kulturno-političke klime u kojoj se okolišna pitanja smatraju važnima utječe na obrazovanje i informiranje javnosti, koje je pretpostavka promjene vrijednosnih sustava što zauzvrat utječe na razumijevanje i posrednu kontrolu političkih odluka u demokratskom društvu.

Jedno od takvih složenih ekoloških i političkih pitanja je energetska učinkovitost i korištenje obnovljivih izvora energije. Domac, Šegon i Kufrin (2004) u studiji o stavovima javnosti o obnovljivim izvorima energije pokazali su kako jednu od ključnih zapreka povećanom korištenju obnovljivih izvora energije u Hrvatskoj predstavljaju „socijalne prepreke, odnosno pomanjkanje znanja i informacija, dugotrajni proces mijenjanja stavova i navika, pomanjkanje zanimanja ili motivacije te podcjenjivanje utjecaja tzv. običnih ljudi“ (Domac i sur., 2004:165) Nadalje, „budući da nijedna grupa nije na testu postigla rezultat koji bi indicirao dobru informiranost, cijela je populacija razmjerno homogena po deficitarnoj informiranosti o ispitivanoj problematici, što upućuje na potrebu izrazito opsežnog informiranja i edukacije stanovništva“ (Domac i sur., 2004:167). Dakle, obrazovanju o ovim pitanjima valjalo bi pristupiti sustavno na različitim razinama, pri čemu je važno obratiti pažnju na višestrukost socijalnih prepreka koje autori ističu, a čiji tek jedan dio čini nedostatak znanja i informacija. Stoga učinkovita edukacija ne bi smjela biti jednostrana te bi osim informiranja za cilj trebala imati izmjenu općeg stava i pristupa ovoj problematici.

Nadalje, jedan od zanimljivih rezultata ove studije jest da „ispitanici iskazuju izrazitu proekološku orijentiranost, ali da nisu jednako spremni prihvatiti granice gospodarskog rasta, oslanjajući se pritom na razvoj znanosti i tehnologije kao čimbenika koji bi trebao ublažiti negativan utjecaj gospodarskog rasta na okoliš. Između razvoja i zaštite okoliša, ispitanici su, ukratko, najskloniji odabrati oboje“ (Domac i sur., 2004:170). Ovaj nalaz moguće je povezati s podatkom o nespremnosti na žrtvu, koji autori povezuju sa širim društvenim kontekstom, koji ocjenjuju kao nepovoljan za socijalni altruizam (Domac i sur., 2004:169). Proekološka orijentacija često se povezuje s procesom postmodernizacije, čije određenje se u radu Ronalda Ingleharta povezuje s pomakom od ‘materijalističkih’ prema ‘postmaterijalističkim’ vrijednostima (Inglehart, 1997:108).

VRIJEDNOSNE ORIJENTACIJE I EKOLOGIJA

Hipotezu o povezanosti postmaterijalizma i ekologije, tj. točnije o većoj učestalosti proekološkog ponašanja te većoj prihvaćenosti proekoloških stavova kod ispitanika sklonijih postmaterijalističkim vrijednostima u hrvatskom kontekstu u svom su radu testirali Štulhofer i Kufrin (1996). Njihov rad utemeljen na podacima prikupljenima u okviru *World Values Survey - Hrvatska '95* ukazuje na jasnu povezanost postmaterijalizma i ekologije, ali i na nepostojanje razlike s obzirom na prihvaćanje biocentričke orijentacije koja ja vrlo raširena među svim skupinama ispitanika, što je djelomično podudarno s nalazom o proekološkoj orijentaciji svih ispitanika u ranije spomenutoj studiji. U radu je također utvrđeno da su među ispitanicima nad postmaterijalistima (10,8%) prevladavali materijalisti (38,2%), ali je daleko najviši bio udio tzv. ‘mješovitog tipa’ (51%) (Štulhofer/Kufrin, 1996). Ovi podaci, iako više od 10 godina stari, indikativni su ne samo kad je u pitanju samo ekološko ponašanje i stavovi, već su potencijalno važni i pri razmišljanju o tome kakav bi oblik edukacije o energiji ili o okolišnim pitanjima općenito bio prikladan u kontekstu hrvatskog društva.

Situacija u Hrvatskoj u odnosu na zapadna demokratska društva mogla bi biti utoliko složenija što je sam tijek procesa postmodernizacije specifičan. Naime, on se naslanja na proces modernizacije koji je često opisivan kao deficitaran ili nepotpun, pa je i hrvatsko društvo opisivano kao polumoderno (Županov, 2001). Taj se proces odvija pod utjecajem zapadnih društava iz kojih se “postmoderno društveno stanje ... prenosi u polumodernu društvenu stvarnost“ (Poljanec-Borić, 2007:362). Ukoliko je stanje doista takvo, obrazovanje o energiji i okolišnim pitanjima moralo bi nadoknaditi određene ‘deficite’ iz ranijih faza, a u svakom slučaju trebalo bi biti prilagođeno specifičnom lokalnom društvenom kontekstu i izbjeći direktno preslikavanje obrazaca iz zapadnih društava.

Na margini, možemo spomenuti da je i sam status ‘ekološkog pitanja’ danas možda ponešto izmijenjen u odnosu na vrijeme kada formulirana Inglehartova teorija o društvenoj promjeni. Ukoliko se prisjetimo da je ‘materijalistički’ vrijednosni sklop više usmjeren na preživljavanje, ekonomsko blagostanje i sigurnost, a ‘postmaterijalistički’ na osobnu dobrobit i razvoj valjalo bi razmotriti i sam status ekoloških pitanja. Naime, dok se uobičajeno razmišljanje o ekološkim pitanjima smatralo svojevrsnom privilegi-

jom onih čije su osnovne potrebe zadovoljene, slika ovih problema danas je u medijima ponešto izmijenjena i moguće je da ih se počinje povezivati sa temeljnijim zahtjevima za sigurnošću. Dok su prijašnji edukacijski programi vezani za okoliš bili uglavnom usmjereni na pitanja otpada i zagađenja, sve je veća potreba da se u obrazovanje uključe i pitanja poput opskrbe energijom i energetske učinkovitosti. Taj se pomak odrazio i u različitim paradigmatima odgoja i obrazovanja za okoliš.

OKOLIŠ I OBRAZOVANJE

Na različite koncepcije ekološkog odgoja i obrazovanja u 20. stoljeću odrazilo se sučeljavanje dviju vrlo utjecajnih ekoloških paradigmi: tzv. modernističke i postmodernističke paradigme (Anđić, 2007). Rane koncepcije odgoja i obrazovanja za okoliš nastale su kao modernistička reakcija na probleme koji su popratna pojava modernog napretka, dok se kasnije na zapadu ulaskom u postmodernističko razdoblje diferencira u skladu s brojnim novonastalim teorijskim koncepcijama, poput društveno kritičkog pokreta odgoja i obrazovanja za okoliš ili obrazovanja okoliš i održivi razvoj (i Anđić, 2007). Rani programi edukacije o okolišu zasnivali su se na ideji da se problemima i opasnostima koje proizlaze iz gospodarskog rasta valja suprotstaviti informiranjem, osobito što su informacije o ekološkim pitanjima bile poprilično nedostupne. Pretpostavljalo se da će sama izloženost ovim informacijama dovesti do promjene stava (i ponašanja) stanovništva, no suvremena istraživanja ovu pretpostavku dovode u pitanje (Bolscho, 1993). Ta je pretpostavka bila u skladu s modernističko-racionalističkim pogledom na edukaciju za okoliš, koji iako je doveden u pitanje još uvijek često dominira u diskursu mnogih institucija i nevladinih organizacija.

Razmatrajući razvoj obrazovanja o okolišu kao i njegov utjecaj na ekološku svijest Dietmar Bolscho ističe važnost uključivanja društvenog konteksta u proučavanje stvaranja ekološke svijesti. U svom članku, usmjerenom na školsko obrazovanje o okolišu, Bolscho naglašava da ekološku svijest valja razumijevati ovisno o njezinom društvenom, kulturnom, pedagoškom, ali i osobnom kontekstu, što između ostaloga znači da djeca sadržaje obrađivane na nastavi vrednuju prema vlastitim, ranije formiranim kriterijima. (Bolscho, 1993:323) Upravo zbog toga, smatram da je potreban takav oblik edukacije koji će učenicima omogućiti da osvijeste vlastitu 'prizmu' kroz koju razmatraju okolišna (i druga društvena) pitanja, da budu svjesni barem djelomično svoje pozicije i u kojim okolnostima i pod kojim društvenim utjecajem se ona formirala.

Bolscho u zaključku svoga rada predlaže, kako bi se izbjeglo podučavanje jednom obrascu poželjnog djelovanja i instrumentalizacija edukacije o okolišu, da se pristup izmijeni tako da se „učenik suoči s vlastitim motivima i motivima drugih skupina, kao i s planiranim i očekivanim radnjama, a ne [da se ovo obrazovanje sastoji] u odabiru 'direktnog' puta, tj. orijentacije na djelovanje kroz uvježbavanje zacrtanog ponašanja, kako stoji u didaktici obrazovanja o okolišu“ (Bolscho, 1993:325). Ova sugestija, proizašla iz koncepcije samog obrazovanja za okoliš, čini se posve u skladu s idejama zastupljenima u

nekim od modela šire shvaćenog građanskog odgoja, posebice tzv. modela obrazovanja za demokratsko građanstvo, o kojemu će biti više riječi u slijedećem odjeljku.

Nadovezujući se na Bolschovu opasku o važnosti društvenog konteksta za stvaranje ekološke svijesti, valja nadodati da su i sama pojedina ekološka pitanja povezana s određenim društvenim a osobito političkim kontekstom. Energija i izvori energije te energetska učinkovitost nedvojbeno spadaju među teme koje je bitno promatrati u širem kontekstu - važno je ne zaboraviti političku dimenziju energetske pitanja, osobito u kontekstu suvremenih zbivanja u kojima energija predstavlja jedan od važnih elemenata vanjske politike mnogih svjetskih vesila poput Sjedinjenih američkih država ili Rusije (Dekanić i sur., 2003), ali i malih država koje ovise o izvorima energije drugih zemalja, kao što je u izvjesnoj mjeri i Hrvatska. U tom smislu, učinkovito obrazovanje o energiji moralo bi uključiti i učenje vještine kritičkog sagledavanja različitih aspekata energetske pitanja. Na taj način izbjeglo bi se svodenje obrazovanja o energiji na promjenu navika pojedinca (poput odabira energetske učinkovitijih kućanskih aparata ili gašenja svjetla) te bi se cilj ovakvog obrazovanja mogao proširiti i na političke odluke građana u demokratskom društvu. Budući da su modeli građanskog odgoja i odgoja za demokratsko građanstvo usmjereni na ovu sferu edukacije, u idućem ćemo odlomku razmotriti u kojoj mjeri ovi modeli mogu poslužiti kao okvir za obrazovanje o energiji i ekološkoj problematici uopće.

GRAĐANSKI ODGOJ ILI OBRAZOVANJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO KAO OKVIR ZA OBRAZOVANJE ZA EKOLOŠKU PROBLEMATIKU

Građanski odgoj, određen kao posebno područje obrazovanja uvedeno u formalne i neformalne kontekste, bilo kao načelo poučavanja, aktivnost u okviru više predmeta ili zaseban predmet (Spajić-Vrkaš, 2001) primarno se oslanja na koncepciju građanstva i stoga je, u biti, sporan koncept (Sardoč, 2005:41). Postoji čitav niz koncepcija građanstva i poprilično velik broj koncepcija građanskog odgoja, koje su po mnogo čemu različite, ali imaju i nekolicinu dodirnih točaka, koje Sardoč pokušava izdvojiti iz niza suvremenih dominantnih koncepcija. Navodi nekoliko zajedničkih dimenzija, pretpostavki i tema, primjerice ideju o očuvanju ili zaštiti „nečega, primjerice demokratskog društva i s njim povezanih prava; pojam participacije odnosno značaj aktivnog uključivanja u procese demokratskoga odlučivanja i pripremu mladih za aktivnu i informiranu participaciju; naglasak na integraciji odnosno inkluziji u društvo, naročito društvenih skupina koje su u prošlosti bile diskriminirane; usredotočenost na suvremeno društvo i specifičnost problematike građanskoga odgoja unutar multikulturalnog društva (Sardoč, 2005:43). Vrijedno je istaknuti da je ono što najveći broj suvremenih rasprava dijeli usmjerenost na obrazovanje za demokratsko građanstvo, kao jedne od glavnih zadaća javnog obrazovanja u demokratskim društvima, pa su tijekom posljednjih desetljeća na međunarodnoj razini provedene brojne značajne studije takvog usmjerenja, među ko-

jima treba spomenuti projekt Vijeća Europe 'Obrazovanje za demokratsko građanstvo' (Sardoč, 2005:35). Ovaj je projekt, iako usmjeren na širi europski kontekst, čini se imao poseban odjek u tzv. zemljama 'tranzicije', pa tako i u Hrvatskoj.

Koncept obrazovanja za demokratsko građanstvo (*education for democratic citizenship*) zamišljen je kao cjelina aktivnosti i praksi usmjerenih kako na mlade ljude tako i na odrasle, čiji je cilj osposobljavanje za sudjelovanje u demokratskom odlučivanju, na način da se preuzmu vlastita prava i obaveze kao građanina, te se stoga naglašava element participacije (Piršl i sur., 2007:21). Moglo bi se reći da je ideja obrazovanja za građanstvo utemeljena na pomaku od izravnog prenošenja sadržaja prema osposobljavanju za participaciju, i kao takva je usmjerena na razvijanje vještina argumentiranja, kritičkog zaključivanja i donošenja odluka (Sardoč, 2005). Budući da se građanski odgoj u praksi nerijetko ograničava na osnovnu političku pismenost, a povremeno se približava i praksama poučavanja odanosti državnom uređenju, koncept obrazovanja za demokratsko građanstvo osmišljen je kako bi se izbjegle ove slabosti i poteškoće. U samom određenju ovog koncepta ističe se važnost nepoistovjećivanja odanosti državnoj demokraciji sa širim poučavanjem principima ljudskih prava, vladavini zakona, pluralizma, jednakosti i civilnog društva, koje su ovom diskursu smatrane univerzalnim vrijednostima, bez obzira na to je li društveno uređenje demokratsko ili ne (Duerr i sur., 2000). Sastavni dio ovog modela obrazovanja je edukacija o ljudskim pravima te bi se moglo reći diskurs ljudskih prava ovdje služi kao instrument za izražavanje pitanja iz političke sfere ili kao legitiman način izražavanja individualnog u širem društvenom kontekstu. Ljudska prava određena su prije svega kao prava pojedinca, čak i ako je riječ o individualnim pravima koje pojedinac ima kao pripadnik neke grupe, primjerice pripadnik neke lokalne zajednice koja ima pravo na zdrav i očuvan okoliš.

U radovima u građanskom odgoju često se ističe raskorak između ideje i ciljeva građanskog odgoja i svakodnevne situacije u nastavi, u učionici (Sardoč, 2005). Piršl, Marušić-Štimac i Bulian, pišući o stavovima prema obrazovanju za demokraciju u Hrvatskoj podsjećaju da je edukacija utemeljena na prenošenju informacija i znanja nedostatna, ukoliko se svakodnevno ne odvija u okruženju u kojemu nisu svakodnevno prisutne vrijednosti i načela aktivne demokratske participacije (2007). Ipak, zamišljeni ciljevi idealnog građanskog odgoja katkada su daleko od ostvarenja ne samo zbog poteškoća koje sa sobom donose stvarne situacije u učionici, već i zbog operacionalizacije programa, utemeljenog na specifičnim određenjima ključnih pojmova, a ta operacionalizacija može biti i politički uvjetovana. U svome radu naslovljenom *What kind of citizen? The politics of educating for democracy* Westheimer i Kahne pokušavaju pokazati kako vrlo uske i ideološki vrlo konzervativne koncepcije građanstva u temelju mnogih nastojanja obrazovanja za demokraciju odražavaju političke odabire s političkim posljedicama, a nisu posljedica tek pukih arbitrarnih odabira (2004). Analizirajući različite tipove edukacije za demokraciju autori razlikuju tri temeljna tipa edukacije, ovisno o tome kakve građane žele obrazovati - osobno odgovorne građane (*personally responsible citizens*), participacijske ili sudjelujuće građane (*participatory citizens*) ili građane usmjerene na pravdu (*justice-oriented citizens*).

Osobno odgovorni građanin ponaša se odgovorno u svojoj zajednici, primjerice dajući krv, reciklirajući, poštujući zakone i sl., sudjeluje u akcijama pomoći, donira staru odjeću i sl. Programi kojima je cilj obrazovati ovakav tip građanina naglašavaju poštenje, samo-disciplinu i marljiv rad kao načine izgradnje karaktera i osobne odgovornosti. Sudjelujući tip građanina aktivno sudjeluje u društvenom životu zajednice na lokalnoj, regionalnoj ili državnoj razini te su programi usmjereni na obrazovanje ovakvog tipa građanina usmjereni na poučavanje o tome kako funkcioniraju vladine institucije i lokalne organizacije ili učenje vještinama povezanim s kolektivnim poduhvatima, primjerice kako voditi sastanak ili organizirati neku kolektivnu akciju. Treći tip građanina, orijentiranog na pravdu, zastupljen je u rijetkim edukacijskim koncepcijama koje su utemeljene na pretpostavci da je građanima u demokratskim društvima potrebna prilika sa shvate i analiziraju međuigru socijalnih, političkih i ekonomskih silnica, a posebno ističu važnost društvene pravde (Westheimer i Kahne, 2004). Ova nam distinkcija može biti od koristi pri promišljanju tipova edukacije o energetskim pitanjima, koja su također povezana sa širim socijalnim, političkim i ekonomskim kontekstom. Mnogi pristupi u okviru obrazovanja za okoliš kritizirani su u javnosti zbog svoje pretjerane usmjerenosti na ponašanje pojedinca i njegove individualne akcije, tek povremeno se usmjeravajući na kolektivnu akciju posebice u slučaju neformalne edukacije u nevladinim organizacijama i udrugama građana, dok su aspekti socijalne odgovornosti i kritičkog promišljanja šireg društvenog konteksta okolišnih pitanja zapostavljeni.

Bolscho u svojem ranije spomenutom radu ukazuje na povezanost učinkovitosti obrazovanja o okolišu s osjećajem odgovornosti: „Ako razumijevanje ekološke svijesti shodno specifičnom kontekstu povežemo s opisanim osjećajem odgovornosti, javlja se, primjerice, kontekst ovisnosti o dobi: u kojim fazama razvoja učenici stječu osjećaj odgovornosti? (...) Djeca u dobi od devet do trinaest godina u pitanjima koje se tiču okoliša najviše vjeruju da osjećajem vlastite odgovornosti mogu doprinijeti rješavanju ekoloških problema, kod starije je djece takvo uvjerenje, dakako, slabije. Ne utire li obrazovanje o okolišu kod djece put ‘kontroliranoj iluziji’, koja se gubi kod starije djece?“ (Bolscho, 1996:324). Možemo zaključiti da rezultati Bolshovog istraživanja govore u prilog tezi da obrazovni pristup koji se temelji isključivo na *osobnoj odgovornosti* nije dostatan. Čini se da učenici starije dobi počinju razmatrati i širi kontekst djelovanja i počinju sumnjati u rezultate koje mogu postići isključivo promjenom vlastitog ponašanja. Neke od ovih nedostataka mogao bi nadići tip edukacije za okoliš utemeljen na modelu obrazovanja za demokratsko građanstvo, koji učenike usmjerava na analiziranje šireg konteksta i kritičko promišljanje društvenih i političkih pitanja te potiče na participaciju preuzimanjem svojih prava i odgovornosti. Koncept prava u ovom kontekstu može poslužiti kao dobra dopuna ideji odgovornosti, primjerice pravo na informiranje nije bez značaja u promišljanju energetskih i dugih okolišnih pitanja. Bez obzira na to je li sam model obrazovanja za demokratsko građanstvo prikladan kao okvir za obrazovanje za okoliš i energiju, svakako je zbog gore navedenih razloga u promišljanje o adekvatnom tipu edukacije vrijedno uključiti pouke iz rasprava o građanskom odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo. Primjerice, ograničenja usmjerenja na individualnu odgovor-

nost (slično kao i kod obrazovanja određenog tipa građanina) mogla bi se nadići ukoliko se uključe elementi drugih dviju orijentacija - na participaciju i društvenu pravdu.

KOZMOPOLITSKO 'GRAĐANSKO' OBRAZOVANJE KAO GLOBALNI ODGOVOR NA GLOBALNI PROBLEM

Raspravi o poželjnom tipu građanskog odgoja zanimljiv prilog dala je Martha Nussbaum u svome članku *Education for Citizenship in an Era of Global Connection*, koji započinje citatom Seneke o istinski liberalnom obrazovanju - „obrazovanje je liberalno jedino onda kada oslobađa učenikov um, ohrabrujući njega ili nju da preuzme kontrolu nad vlastitim mišljenjem“ i nastavlja „jedino ovakav tip obrazovanja će razviti sposobnost svake osobe da bude posve čovjekom, što znači samosvjesna, samo-upravljajuća i sposobna da prepozna i poštuje ljudskost svih ljudskih bića, bez obzira na to gdje su rođeni, kojoj društvenoj klasi pripadaju, bez obzira na spol ili etničko podrijetlo“ (Nussbaum, 2002:290). Nussbaum se nadovezuje tvrdnjom da se danas od nas kao građana sve više očekuje da donosimo odluke koje podrazumijevaju razumijevanje rasnih, etničkih i vjerskih skupina, položaja žena i seksualnih manjina, te da razumijemo kako pitanja poput poljoprivrede, ljudskih prava, ekologije i industrije kreiraju i utječu na pitanja koja povezuju ljude različitih nacija (Nussbaum, 2002:290).

U svojoj knjizi *Cultivating Humanity*, Nussbaum je iznijela da su, iznad svega, tri sposobnosti najvažnije za kultiviranje humanosti u današnjem globalno isprepletenom svijetu, koje navodi kao ključne za kreiranje odgovarajućeg tipa građanskog odgoja. Prva je sposobnost kritičkog ispitivanja sebe i vlastitih tradicija kako se niti jedno vjerovanje ne bi prihvatilo kao autoritativno samo zato što je preneseno tradicijom ili zato što nam je postalo blisko zbog navike. Razvijanje ove sposobnosti podrazumijeva uvježbavanje logičkog rezoniranja, ispitivanja dosljednosti misli, točnosti činjenica i ispravnosti prosudbe u onome što se čita ili govori. Druga je sposobnost građana da sebe sagledaju ne samo kao pripadnike neke određene grupe ili stanovnike neke lokalne regije, već prije svega kao ljudska bića koja su povezana sa svim ostalim ljudskim bićima vezama prepoznavanja i brige. Treću važnu sposobnost, koja je povezana s prve dvije naziva 'narrativnom imaginacijom'. Ona označava sposobnost da zamislimo kako je biti u koži neke druge osobe, osobe koja je od nas različita, sposobnost da budemo inteligentnim čitateljem priče te osobe, da razumijemo emocije i želje koje bi mogla imati osoba koja je tako pozicionirana (Nussbaum, 2002:291-9).

Autorica naglašava važnost revidiranja koncepcije građanskog odgoja i obrazovanja u kontekstu globalnog društva i problema koji su zajednički mnogim društvima. Pitanje globalne promjene u okolišu ili ograničenosti izvora energije zacijelo je jedno od najaktualnijih pitanja današnjice koje povezuje sudbine mnogih građana na udaljenim krajevima Zemljine kugle. Kao što napominje Zygmunt Bauman, u tom kontekstu javlja se i potreba za stvaranjem univerzalne moralnosti i globalne etike, kao zajedničkog jezika koji bi povezo čovječanstvo, u skladu s idejama kozmopolitanizma (Hastrup, 2001b:2, 2001a:8). Prijedlozi koje Nussbaum navodi u svome članku zamišljeni su kao okvir za

osmišljavanje modela za obrazovanje za građanstvo, no čine i dobar okvir za promišljanje novih oblika obrazovanja za složena političko-ekološka pitanja poput obrazovanja o energiji i energetske učinkovitosti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Edukacija o energiji područje je koje se razvija i poprima sve veću važnost u suvremenom društvu (Kandpal i Garg, 1999), posebice zbog svoje velike uloge u procesu promjene stavova pa i ponašanja stanovništva, što se danas smatra temeljnim preduvjetom za racionalno korištenje energije (Dias i sur., 2004). Ideja o uvođenju takvih sadržaja u školski kurikulum zahtijeva promišljanje oblika takvog obrazovanja te prije svega jasnih ciljeva edukacije o energiji. Jedan od temeljnih ciljeva koji proizlazi iz rezultata istraživanja spomenutih u uvodu usmjeren je na promjenu ponašanja samih pojedinaca (primjerice po pitanju racionalizacije vlastite potrošnje energije u svakodnevnom životu) i stavova prema obnovljivim izvorima energije. Taj je cilj povezan sa idejom odgovornosti, posebice osobne odgovornosti građana.

Promišljanju oblika edukacije o energiji možemo pristupiti na način da preuzmemo modele i stečeno znanje iz drugih srodnih oblika edukacije, poput obrazovanja o okolišu ili pak naizgled udaljenijih tipova edukacije poput građanskog odgoja. Istraživanja obrazovanja o okolišu i njegove učinkovitosti po pitanju promjene ekološke svijesti donose niz vrijednih sugestija, od kojih je najvažnija da djeca starije školske dobi prestaju nekritički prihvaćati sadržaje i predložene obrasce 'ispravnog' ponašanja te je stoga potreban oblik obrazovanja koji uključuje kritičko mišljenje, ali i osvještavanje vlastite pozicije i pozicije drugih grupa (Bolscho, 1996). Što se pak građanskog odgoja tiče, on je bliži koncepciji edukacije o energiji no što se na prvi pogled čini, budući da su oba tipa obrazovanja zasnovana na konceptu odgovornosti. U suvremenim promišljanjima građanskog odgoja vidljiv je pomak prema obrazovanju za demokraciju. Obrazovanje za demokratsko građanstvo usmjereno je na osposobljavanje za sudjelovanje u demokratskom odlučivanju i aktivnu participaciju u demokratskom društvu, a u širem smislu i poučavanje principima ljudskih prava, pluralizma i jednakosti te kritičkog promišljanja i argumentacije stavova. Ovaj model obrazovanja izazvao je interes institucija zemalja u 'tranziciji' (zbog njihovih napora usmjerenih na demokratizaciju), ali i kao koncept koji promovira Vijeće Europe u kontekstu europskih integracija. Ukoliko bi se pokazalo da su neke od konkretnih programskih odrednica zasnovanih na ovom modelu prikladne za edukaciju o energiji, moguće je da bi se otvorio prostor unutar već predloženog školskog kurikuluma za ovo važno društveno, okolišno i političko pitanje.

Bez obzira na to je li već razrađeni program obrazovanja za demokratsko građanstvo prikladan kao okvir za edukaciju o energiji i okolišu, vrijedi u obzir uzeti pouke iz brojnih rasprava o građanskom odgoju i obrazovanju za demokratsko građanstvo. Jedna takva važna pouka vezana je za važnost obrazovanja koje manje nudi gotove odgovore i odgovarajuće obrasce mišljenja i ponašanja, a više se temelji na kritičkom mišljenju utemeljenom na informacijama o određenoj temi, ali i njezinom širem kontekstu. Zanimljivo je

da je sličan zaključak proizašao i iz radova vezanih za obrazovanje o okolišu, poput ranije spomenutog istraživanja, što upućuje na izvjesnu sukladnost trendova u promišljanju o ovim različitim oblicima obrazovanja kao i na komplementarnost ovih pristupa. Štoviše, zaključak studije vezane za učinkovitost obrazovanja o okolišu moguće je promatrati u kontekstu trodiobe koju donose Westheimer i Kahne analizirajući različite tipove obrazovanja za demokraciju. Njihova klasifikacija odnosi se na tri tipa edukacije ovisno o tome kakav tip građanina se njima obrazuje - osobno odgovorni građanin, participirajući građanin ili građanin usmjeren na društvenu pravdu. Stav autora ove studije je da je prvi oblik edukacije ili čak njegova kombinacija s drugim nedostatna ukoliko ne uključuje i aspekte trećeg tipa, tj. ukoliko se zapostavlja kontekst pitanja o kojima se odlučuje. Ovaj treći tip edukacije izgrađen je oko koncepta socijalne pravde i pruža priliku za analiziranje međugre socijalnih, političkih i ekonomskih silnica u suvremenom društvu. Model obrazovanja za demokratsko građanstvo uključuje elemente osobne odgovornosti i participacije, a idealno i elemente ovog posljednjeg tipa obrazovanja.

Ukoliko cilj edukacije o energiji nije tek promjena osobnih stavova i ponašanja pojedinca, već i povećana participacija građana u odlučivanju u demokratskom društvu po pitanjima povezanim s energijom i okolišem, utemeljena na informiranoj kritičkoj prosudbi, potreban je model edukacije koji će uključivati elemente svih triju tipova i ne zapostavljati elemente trećeg tipa. Jedna od mogućih verzija takvog tipa edukacije koja se čini osobito prikladnom kada je riječ o globalnim pitanjima poput ekologije i energije ocrtna je u radu Marthe Nussbaum koja naglašava specifičnost današnje situacije u kontekstu globalne isprepletenosti. Ekologija, prema Nussbaum, jedno je od globalnih pitanja o kojima građani u mnogim društvima moraju imati stav i odlučivati, a to je slučaj i kad je u pitanju energija. Njezin model obrazovanja, usmjeren je na razvijanje triju sposobnosti, od kojih je prva sposobnost kritičkog propitivanja sebe i vlastitih tradicija, što uključuje i uvježbavanje logičkog prosuđivanja i kritičkog mišljenja, zatim sposobnost sagledavanja sebe kao dijela čovječanstva općenito, a ne tek ako stanovnika regije ili nacije-države te sposobnost 'narrativne imaginacije' koja nam omogućuje uživljavanje u poziciju druge osobe ili pripadnika druge grupe (Nussbaum, 2002). Sve tri sposobnosti opisane u ovom radu jedna su od mogućih elaboracija potrebe propitivanja konteksta i vlastite pozicije o kojoj govori Bolscho u svome razmatranju obrazovanja za okoliš.

LITERATURA:

- Andić, D. (2007). Paradigmatški aspekti problematike okoliša i odgoj za okoliš i održivi razvoj. *Metodički ogleđi*, 14(2):9-23.
- Bolscho, D. (1993). Obrazovanje o okolišu i ekološka svijest. *Socijalna ekologija*, 5(3):311-329.
- Dekanić, I., Kolundžić, S., Karasalihović D. (2003). *Stoljeće nafte : veza između nafte, novca i moći koja je promijenila svijet*, 2. dop. izdanje. Zagreb: Naklada Zadro.

- Dias, R., Mattos C., Balestieri, J. (2004). Energy education: breaking up the rational energy use barriers. *Energy Policy*, 32:1339-1347.
- Domac, J., Šegon, V., Kufrin, K. (2004). Stavovi i informiranost javnosti o obnovljivim izvorima energije i energetskej efikasnosti. *Energija*, 53(3):165-172.
- Duerr K., Spajić-Vrkaš V., Ferreira, I. (2000). *Learning for Democratic Citizenship: Methods, Practices and Approaches*. Strasbourg: Council of Europe.
- Hastrup, K. (2001a). The quest of universality: an introduction. U: K. Hastrup (ur.) *Human rights on Common Grounds: The Quest for Universality*. The Hague: Kluwer Law International, str.1-24.
- Hastrup, K. (2001b). *Legal Cultures and Human Rights: The Challenge of Diversity*. The Hague: Kluwer Law International.
- Hornborg, A. (2008). Machine fetishism and the consumers burden. *Anthropology Today*, 24(5):4-5.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton University Press: Princeton.
- Kandpal, T.C., Garg, H.P. (1999). Energy education. *Applied Energy*, 64:71-78.
- Lay, V. (2001). Ekološka bez/obzirnost. U: Meštrović, M. (ur.) *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*. Zagreb: Ekonomski Institut Zagreb, str. 111-122.
- Nussbaum, M. (2002). Education for Citizenship in an Era of Global Connection. *Studies in Philosophy and Education*, 21:289-303.
- Poljanec-Borić, S. (2007). Od paradoksalne modernizacije do samoupravne postmodernizacije. Rasprava o suvremenom razvoju hrvatskog društva. *Društvena istraživanja*, 16/3(89):359-378.
- Pršl E., Marušić-Štimac, O., Pokrajac-Bulian, A. (2007). The attitudes of students and teachers towards civic education and human rights. *Metodološki obzori*, 2(2):19-34.
- Spajić-Vrkaš, V./ Kukoč.M / Bašić, S. (2001). *Interdisciplinarni rječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
- Sardoč, M. (2005). Suvremeni izazovi građanskog odgoja: teorije, politike i koncepti. *Političko obrazovanje*, 1(1):34-53.
- Štulhofer, A., Kufrin K. (1996). Od obilja do altruizma i druge ekološke priče. Postmaterijalistički sindrom i ekološke vrijednosti u Hrvatskoj. *Socijalna ekologija*, 5(2):171-184.
- Westheimer J., Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2):237-269.
- Županov, J. (2001). Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća. U: Čengić D. i Rogić, I. (ur.), *Upravljačke elite i modernizacija*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

ENERGY AND RESPONSIBILITY – MODEL OF EDUCATION FOR DEMOCRATIC CITIZENSHIP AND RENEWABLE SOURCES OF ENERGY

Iza Kavedžija

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb

Summary

The paper is a contribution to the discussion on individual aspects of education for environment, with particular emphasis on education about the issues of energy efficiency and conservation as topics of extreme importance in modern society. Earlier studies showed that education and informing the public about these issues were crucial preconditions for spreading the use of renewable sources of energy in Croatia. The idea about the importance of education about renewable sources of energy was based on the assumption of the responsibility of an individual, which is also the basis of the model of education for democratic citizenship. New studies on education for environment point to a common tendency towards qualifying for participation and decision making, in comparison with earlier forms of education, which were based only on providing information. In conclusion, the paper considers the framework of education for citizenship by Marthe Nussbaum as an example of several principles that might be important when making the programme of education about energy issues.

Key words: *energy efficiency, renewable sources of energy, education about environment, education for democratic citizenship*

ENERGIE UND VERANTWORTUNG – DAS MODELL EINER DEMOKRATISCHEN BÜRGERBILDUNG UND ERNEUERBARE ENERGIEQUELLEN

Iza Kavedžija

Philosophische Fakultät Zagreb, Abteilung für Soziologie

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel ist als Beitrag zur Diskussion über einzelne Aspekte der Ökobildung gedacht, die Betonung liegt auf Fragen einer Bildung für energetische Effizienz und Nachhaltigkeit - beides sind Themen von herausragender Bedeutung in der zeitgenössischen Gesellschaft. Vorhergegangene Studien haben gezeigt, dass Bildung und Information der Öffentlichkeit über diese Fragen eine der Grundvoraussetzungen für eine extensivere Nutzung von erneuerbaren Energiequellen in Kroatien sind. Die Idee der Wichtigkeit der Bildung für nachhaltige Entwicklung (erneuerbare Energiequellen) beruht auf der Voraussetzung der Verantwortung des Einzelnen, die grundlegend für das Modell der demokratischen Bürgerbildung ist. Zeitgenössische Arbeiten sowie in der Ökobildung als auch in der Bürgerbildung für die Demokratie weisen auf eine gewisse gemeinschaftliche Tendenz hin zur Befähigung für Teilnahme und Treffen von Entscheidungen im Unterschied zu den früheren Bildungsformen, die lediglich auf das Informiert sein ausgerichtet waren. Abschließend wird der Bildungsrahmen für das Bürgertum nach Martha Nussbaum erörtert als ein Beispiel für einige Grundsätze, die bei der Gestaltung eines Bildungsprogramms für energetische Fragen wichtig sein könnten.

Schlüsselwörter: *energetische Effizienz, erneuerbare Energiequellen, Ökobildung, Bürgerbildung für die Demokratie*